

ПРОБЛЕМАТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Питання міжнародно-правової оцінки злочинів тоталітарних режимів набуло особливої актуальності, зважаючи на реалізацію застережень щодо можливості фактичного їх відновлення за відсутності дієвих міжнародно-правових інструментів протидії «оксамитної реставрації». Проблематика злочинів тоталітарних режимів вийшла за рамки правової оцінки й перемістилась у площину політичного тлумачення, що в принципі неприпустимо. Це дає підстави поставити під сумнів імперативність норм міжнародного права і вважати, що рішення міжнародних організацій ґрунтуються не на нормативно-правовій базі, а на політичних переконаннях впливових гравців.

У науковій літературі злочини тоталітаризму і комунізму отримували неоднозначну оцінку. Від кваліфікації таких до наративу, що значною мірою залишається регіональним, а не загальноєвропейським до заклику приділити належну увагу задля запобігання подібних злочинів у майбутньому. Активно жила теза «суперечливої політики пам'яті», що у майбутньому підживлюватиме недовіру серед українців, а також розкол між Україною та Росією [10].

До злочинів тоталітарних режимів належать діяння, котрі підпадають під визначення «злочин проти людяності», що неодноразово обговорювався на теоретичному рівні міжнародного права, а на практиці не отримали одностайної міжнародно-правової оцінки. Відкритим також лишається головне питання притягнення до відповідальності винних у цих діяннях. Фактично, до ухвалення Статуту Міжнародного кримінального суду влітку 1998 року злочин проти людяності не конкретизувався в міжнародно-правовому документі. Україна досі не ратифікувала Римський статут, однак,

відповідно до пункту 3 статті 12, визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду заявами Міністерства закордонних справ, поданими 17 квітня 2014 року щодо справ Майдану і 8 вересня 2015 року щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на її території [3].

Постановка питання щодо спадщини тоталітарних режимів на рівні Ради Європи відбулась у середині 90-х років, відколи радянська система припинила існування. Пострадянські держави, як-от країни Центральної Європи, колишні учасники Варшавського договору і країни Балтії, колишні учасники Союзного договору, визначили євроінтеграцію як пріоритет зовнішньої політики й бажали засудити злочини того режиму, з якого вони щойно вийшли.

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1096 за 1996 рік застерігала про ризики, що загрожують тим посткомуністичним країнам, яким не вдасться позбутися спадщини тоталітарного режиму. «У ліпшому разі замість демократії запанує олігархія, замість верховенства закону – корупція, замість прав людини – організована злочинність. У гіршому разі можливе відновлення тоталітарного режиму чи то під час «оксамитної реставрації», чи то шляхом насильницького повалення демократії, яка ще не зіп'ялася на ноги. Документ передбачав, що «недемократичний режим більшої країни становитиме міжнародну загрозу для своїх слабших сусідів». Асамблея рекомендувала принципи на яких має ґрунтуватись демонтаж спадщини колишніх тоталітарних комуністичних режимів, як-от демонополізація, децентралізація, демілітаризація, дебіюрократизація [7].

У 2006 році Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла відому Резолюцію № 1481, що засудила злочини проти прав людини тоталітарних комуністичних режимів. Документ констатував, що розслідування злочинів, скоєних тоталітарними режимами досі не відбулось, як і не були притягнуті міжнародним співтовариством до відповідальності винні у цих діяннях. Що громадськість досі недостатньо обізнана про злочини, вчинені тоталітарними

комуністичними режимами, а це загрожує повторенням подібних діянь у майбутньому. Тож, ПАРЄ закликала до переосмислення історії комуністичної ідеології, недвозначного її засудження та до дистанціювання від злочинів тоталітарних комуністичних режимів [8].

Однак, цей новий документ також не призвів до справжнього процесу над злочинами тоталітарних режимів, зокрема, завдяки шаленому опору делегації РФ. Одним з таких злочинів, що досі розділяв українське суспільство, був Голодомор як акт геноциду проти українського народу. Попри те, що про геноцид був відомий у Західній Європі на рівні Ліги націй, аргументи істориків наштовхувались на заперечення політиків, особливо, проросійських [6]. Десять років між двома резолюціями ПАРЄ минули за декоративних результатів, пропоновані заходи наштовхувались на казуїстику.

Люстрація як рекомендований інструмент запроваджувалась у кожній країні індивідуально. У Німеччині проводилась перевірка на причетність осіб до колишнього Міністерства державної безпеки з подальшим люстраційним судом, Чехія прийняла два закони про люстрацію. Однак, подальшому прогресу завадили суто процедурні питання відповідності норм національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема й у частині гарантування особам, що підпадають люстрації, всього комплексу прав, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. У Словаччині та Болгарії люстраційні заходи були скасовані конституційними судами. Європейський суд з прав людини констатував порушення прав людини на працю, на повагу до приватного життя та заборони дискримінації при застосуванні конкретних люстраційних заходів [1, с. 434].

Подальші дії нових демократичних держав щодо сприйняття населенням їхньої історії втілились у *політику подолання минулого*, котра продемонструвала неготовність до дієвого засудження причетних осіб та відсутність політичної волі щодо притягнення таких до відповідальності.

Злочини тоталітарних комуністичних режимів проти прав людини не були винесені у розряд пріоритетних питань, серед яких були й злочини проти людяності. Складалось враження, що країни Варшавського договору, так звані пострадянські країни, *зосередившись на більш практичних питаннях економічної відповідності вимогам ЄС*, а також євроатлантичної інтеграції, воліють якомога швидше забути своє минуле у соціалістичному таборі.

З набуттям чинності Римського статуту кримінального суду, злочини проти людяності як небезпечні діяння мають чітку кваліфікацію і не містять вимоги передбачення своєї мети у програмних документах, чи інших обмежувальних характеристик, як і не містять терміну давності [4]. Натомість, недостатня увага до таких, відсутність одностайності щодо їх засудження або ж зловживання правом (зокрема, правом вето) призводить до повторення зазначених діянь, що за умови наявності ядерного потенціалу ставить під загрозу світове співтовариство.

У 2014 році Парламентська асамблея у своїй резолюції констатувала загрозу функціонуванню демократичних інститутів в Україні [9]. Це на нашу думку було прямим наслідком недостатньої уваги положенням Резолюції № 1481, а також повільної роботи на рівні внутрішнього законодавства як країн Європейського Союзу, так і України. Засудження злочинів проти людяності на міжнародному рівні вимагає відповідних дій на рівні *внутрішнього законодавства кожної конкретної країни*. Для конституційного закріплення правового врегулювання новел соціальної, політичної і правової систем, що прийшли на зміну попередній, запроваджено поняття *«правосуддя перехідного періоду»* [1].

В Україні робота щодо засудження злочинів тоталітарних режимів тривала повільно й нашттовхувалась на відчутний опір опонентів, оскільки у нашій пострадянській державі, на відміну від країн Центральної Європи і Балтії, внаслідок краху радянської системи до влади прийшла не національна, а політична еліта. Відповідний закон набув чинності в нашій країні лише у 2015 році всупереч опору проросійських політсил [2]. Цього ж

року «Спільний проміжний висновок про законодавство України на осудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів та заборона пропаганди їх символіки» констатував, що Україна має право забороняти і навіть криміналізувати пропаганду тоталітарних режимів та їх символіки з дотриманням принципу пропорційності [5].

Отже, питання міжнародно-правової оцінки злочинів тоталітарних режимів лишається актуальним, зважаючи на тісний зв'язок таких зі злочинами проти людяності, а також очевидну реставрацію нових злочинів тоталітарного режиму сусідньої держави на території України. Зважаючи, що діяння, вчинені після набуття чинності Римського статуту Міжнародного кримінального суду підлягають його юрисдикції, така оцінка має бути надана. ХХІ століття наочно продемонструвало обхід закону у міжнародних правовідносинах, зловживання правом вето у Раді Безпеки ООН і пошук сірих зон міжнародного права. Зневажливе ставлення до міжнародного права проковує реставрацію нігілістичного ставлення до такого і знецінює його розуміння, як інструменту мира й співпраці.

Перелік використаних джерел

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М.М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с.
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. МУС: правовые критерии для возбуждения расследования в связи с ситуацией в Украине соблюдены. URL: https://news.un.org/ru/story/2020/12/1392352?utm_source=UN+News+-+Russian&utm_campaign=1d67fb2bdb-EMAIL_CAMPAIGN_2020_12_12_01_00&utm_medium=email&utm

_term=0_6a23d2f3b7-1d67fb2bdb-104730641 (дата звернення: 03.10.2022 р.).

4. Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. Спільний проміжний висновок про законодавство України на осудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів та заборона пропаганди їх символіки. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)041-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)041-e) (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Cipko Serge. (2017.) *Opinion: Holodomor reminds world to act against atrocity.* November 24, 2017. URL: <https://edmontonjournal.com/opinion/columnists/opinion-holodomor-reminds-world-to-act-against-atrocity> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
7. Council of Europe resolution 1096 (1996). *Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems.* URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
8. Council of Europe resolution 1481 (2006). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17403&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
9. Council of Europe resolution 1988 (2014). *Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions.* URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20873&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
10. Ilya Nuzov. (2016) *Transnational Justice in Ukraine: National Reconciliation or Reconsolidation of Post-Communist Trauma?* URL: <https://www.ictj.org/news/ukraine-reconciliation-communist-memory> (дата звернення: 03.10.2022 р.).